

УДК 311.213.3:316.346:314.1:911.375.3(188.3)(477.87)(045)

Мікловда Василь Петрович

*доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
професор кафедри економіки, підприємництва та торгівлі
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Miklovda Vasyl

*Doctor of Economics, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Professor of the Department of Economics Entrepreneurship and Trade
Uzhgorod National University
ORCID: 0000-0002-0719-7331*

Гоблик Володимир Васильович

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри обліку і оподаткування та маркетингу,
перший проректор
Мукачівський державний університет*

Hoblyk Volodymyr

*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Accounting, Taxation and Marketing
First Vice-Rector
Mukachevo State University
ORCID: 0000-0003-1830-3491*

Пітюлич Михайло Іванович

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри обліку і оподаткування та маркетингу
Мукачівський державний університет*

Pityulych Mykhailo

*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Accounting, Taxation and Marketing
Mukachevo State University
ORCID: 0000-0003-0106-6338*

Щербан Тетяна Дмитрівна

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології,
ректор*

Мукачівський державний університет

Shcherban Tetiana

*Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Professor of the Department of Psychology,
Rector
Mukachevo State University
ORCID: 0000-0002-3702-8029*

Пітюлич Михайло Михайлович

*доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
професор кафедри фінансів та банківської справи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Pityulych Mykhailo

*Doctor of Economics, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Professor of the Department of Finance and Banking
Uzhgorod National University
ORCID: 0000-0002-2787-0378*

Сембер Степан Васильович

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і банківської справи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Sember Stepan

*Doctor of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance and Banking
Uzhgorod National University
ORCID: 0000-0002-0630-2689*

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-5-9886

ОЦІНКА ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ МАЛИХ МІСТ ЗАКАРПАТТЯ

THE MAIN TRENDS ASSESSMENT OF SMALL TOWNS' SOCIAL-DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN TRANSCARPATHIA

Анотація. У статті висвітлено основні тенденції протікання соціально-демографічних процесів в малих містах та селищах Закарпатської області. На основі ретроспективного аналізу здійснено комплексну оцінку ключових параметрів, які характеризують демографічний розвиток міського населення. Особлива увага приділена аналізу динаміки чисельності населення, природного руху населення та його щільності, на основі чого зроблено висновок, що поселенська мережа малих міст та селищ Закарпаття характеризується як крупнопоселена. Проаналізовано тенденції зміни статеві-вікової структури населення в розрізі окремих вікових груп. На основі виявлених просторових відмінностей у динаміці природного приросту населення здійснено кластерний аналіз та ранжування малих міст та селищ за характером протікання в них демографічних процесів, типом відтворення населення та перспективами формування і розвитку соціально-трудоного потенціалу, на основі чого було запропоновано групування малих міст і селищ регіону на три кластери – з високим рівнем відтворення населення, з нульовим рівнем природного приросту, а також де відбувається скорочення чисельності населення. На основі проведеного аналізу в статті обґрунтовано необхідність здійснення адресного підходу до реалізації заходів демографічної політики в розрізі кожного із трьох запропонованих кластерів. В статті здійснено порівняльну оцінку структури населення молодшої вікової групи та старшого працездатного віку в розрізі районів Закарпатської області за весь період незалежності нашої країни. В статті розкрито чинники, під впливом яких відбувається депопуляція міського населення регіону, обґрунтовано пропозиції та подано конкретні заходи, спрямовані на мінімізацію впливу цих чинників на розвиток людського потенціалу малих міст та селищ Закарпатської області.

Ключові слова: демографічний розвиток, демографічний перехід, відтворення, кластери, формування.

Summary. The article highlights the main trends of social and demographic processes in small towns and villages of the Transcarpathian oblast. On the basis of a retrospective analysis, a comprehensive assessment of the key parameters characterizing the demographic development of the urban population has been carried out. Special attention is paid to the analysis of population dynamics and natural population movement. The trends of changes in the sex-age structure of the population by individual age groups have been analyzed. On the basis of the identified spatial differences in the dynamics of natural population growth, a cluster analysis and ranking of urban settlements has been carried out according to the nature of their demographic processes, the type of population reproduction and prospects for the formation and development of social and labor potential. The need for a targeted approach to the implementation of demographic policy measures in each of the three formed clusters is substantiated. A comparative characterization of the structure of the younger and older working-age population was made. The factors that generate the depopulation of the urban population have been identified, and suggestions for minimizing their impact on the development of the human potential of small towns and villages in the region have been substantiated.

Key words: demographic development, demographic transition, reproduction, clusters, formation.

Постановка проблеми. В екістико-поселенській структурі Закарпатської області важлива роль належить малим містам та селищам, де проживає майже кожний п'ятий житель регіону. Звідси випливає актуальність і важливість дослідження особливостей та специфіки протікання соціально-демографічних процесів у малих містах, виявлення чинників та аналіз причин, які провокують депопуляцію міського населення. Важливість таких досліджень детермінована тим, що тривалий час малі міста та селища регіону забезпечували позитивне сальдо природного приросту населення, позитивно впливаючи на усі компоненти соціально-демографічного процесу і в першу чергу на розвиток трудового потенціалу. Однак починаючи з 2017 року процеси відтворення та розвитку населення не тільки уповільнилися, але й набули від'ємних значень, що призвело до депопуляції населення. Існуюча ситуація свідчить про те, що в малих містах і селищах відбувся демографічний перехід від розширеного до простого типу відтворення населення, а відтак до його депопуляції, домінантними ознаками якої є скорочення природного приросту населення, масштабна трудова міграція, зміна основних пропорцій вікових груп населення на користь осіб старше працездатного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під впливом вище відмічених процесів суттєво активізувалися наукові пошуки розв'язання складного вузла проблем, які стоять перед демографічною наукою. Сьогодні в цьому контексті на особливу увагу заслуговують праці Лібанової Е. [2; 13], Гладуна О., Макарової О., Пирожкова С., Мікловди В. [14; 15], Пітюлича М. І. [15; 17], Пітюлича М. М. [8; 14; 16], Садової У., Шевчук Л. [3] в яких з позиції системного підходу досліджуються проблеми методології розвитку людського капіталу в умовах формування інноваційної моделі розвитку економіки України, шляхи підвищення якості соціально-демографічного потенціалу, формування ефективних механізмів уповільнення міграційних процесів та ряд інших важливих проблем, пов'язаних з відтворенням людини.

Воєнна агресія Росії проти України значно ускладнила вирішення демографічних проблем, створивши ряд нових викликів, пов'язаних з активізацією міграційних процесів, виникненням особливої категорії населення — внутрішньо переміщені особи, перерозподілу ресурсів праці із окупованих територій у більш безпечні регіони країни. Звідси підвищена увага до проблем відтворення населення на локально-просторовому рівні, де окреслене коло проблем повинно знайти прикладне вирішення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексне дослідження основних тенденцій демографічного відтворення населення малих міст і селищ Закарпаття. На основі

отриманих результатів запропонувати концептуальні підходи до розробки стратегії розвитку населення малих міст та селищ регіону з урахуванням існуючих нових викликів та процесів децентралізації.

Матеріали та методи дослідження¹. Комплексна оцінка стану демографічного розвитку малих міст регіону здійснюється за допомогою даних переписів населення 1989 та 2001 років, офіційних даних державної статистики, суб'єктивних оцінок експертів на масиві статистичних індикаторів, які характеризують протікання демовідтворювальних процесів, зокрема кількісні і якісні характеристики соціально-трудоного потенціалу, соціально-економічні явища і процеси на рівні малих міст та окремих груп населення, а також аналітичні матеріали, щодо проблем поліпшення якісних характеристик населення, народжуваності та розвитку сім'ї, регулювання міграційних процесів. Статистичне об'єднання даних різних обстежень населення сприяє суттєвому підвищенню якості вимірювання демографічних та соціально-економічних процесів і забезпечує надійність оцінювання показників на локальних рівнях, агрегації даних, узгодження результатів обстеження з інформацією із різних джерел, що сприяє об'єктивності аналізу та оцінці досліджуваного об'єкту.

Виклад основного матеріалу. В малих містах Закарпатської області функціонує 9 малих міст та 19 селищ в яких проживає майже 21% населення від загальної чисельності жителів регіону. Висока частка малих міст в структурі міських поселень, їх опорна роль у локальних системах розселення, сконцентрований тут виробничий, інтелектуальний та історико-культурний потенціал мають важливе значення для соціально-економічного розвитку Закарпаття. Разом з тим, незаперечним є факт, що перспективний розвиток регіону, в тому числі і малих міст та селищ, трансформація їх економіки в площину інноваційного розвитку значною мірою будуть визначатися демографічним розвитком, якістю відтворення соціально-трудоного потенціалу [8, с. 8]. Це тим більш важливо, що Закарпаття тривалий час знаходилися в числі тих небагатих регіонів України, які забезпечували природній приріст населення, однак починаючи з 2017 року по теперішній час намітилася стійка тенденція до скорочення чисельності населення. Внаслідок цього ґрунтовний аналіз перебігу демографічних процесів на рівні малих міст та селищ регіону у зв'язку зі зміною їх положення у регіональній системі розселення та трансформації ролі у опорному каркасі регіону є необхідним для створення сприятливих умов для формування та ефективної реалізації їх соціально-демографічного потенціалу [3, с. 23].

¹ Результати дослідження подано з урахуванням проведеної адміністративно-територіальної реформи і децентралізації.

Демографічні розрахунки на будь-якому економічному рівні проводяться, як правило, за стандартної числової моделі, побудованій на використанні певного набору демографічних показників, вихідними із яких є чисельність населення на момент часу дослідження.

Найважливіша інформація, відображена у табл. 1, дозволяє аналізувати соціально-економічні чинники його відтворення через особливості розселення. У малих містах Закарпаття станом на 01.01.2022 р. проживало 259,4 тис. особи, що складає 20,6 від загальної чисельності населення області. З них у малих містах обласного підпорядкування 23,1%, районного — 31,8%, селищах — 45,1%. Найбільша частка міського населення проживає у Берегівському районі — 44,3%, а найменша — в Ужгородському — 10,6% від загальної чисельності населення, яке проживає у цих районах.

Найвища щільність міського населення має місце лише у Берегівському районі — 143,4 особи на 1 км², а найменша зафіксована у Рахівському районі — 44,9 особи. Однак у цілому для регіону, включаючи малі міста, характерним є суттєве перевищення показника щільності населення у порівнянні з середньоукраїнським. Це може свідчити про сприятливі поселенські умови відтворення населення, оскільки висока щільність (густота населення) на певній території є важливою умовою для мобілізації інвестицій у розвиток міст, орієнтації їх економіки на інноваційний шлях розвитку, здійснення прогресивних інституційних змін, формування високоосвічених професіоналів, носіїв інтелектуального капіталу, на особливу роль якого наразі вказують як західні дослідники так і вітчизняні вчені [4; 5; 10; 11; 12]. При цьому слід мати на увазі, що висока густота населення дозволяє краще і ефективніше організувати різні види соціально-культурного, комунального, торговельного, транспортного, побутового обслуговування міських жителів.

Загалом поселенську мережу малих міст Закарпаття можна характеризувати як крупноселену: частка малих міст обласного та районного

значення людністю понад 10 тис. осіб складає понад 66,6%, а селищ з людністю понад 5 тис. осіб складає 36,8%. Таким чином поселенська мережа малих міст регіону має певний запас демографічної міцності і навіть при незначному зменшенні людності (без врахування наслідків війни, оскільки це вимагає додаткового дослідження) може залишатися стабільною.

При характеристиці малих міст як локальних просторових демовідтворювальних систем особливо важливого значення набуває оцінка та аналіз динаміки чисельності населення. Це пояснюється тим, що демографічна наука чисельність населення розглядає не тільки як фактор успішного функціонування будь-якої держави, але і його результат.

У складі кількісних показників визначальним для кожної локальної демографічної ситуації є загальна чисельність населення. Це агрегований показник, який розгортається в систему взаємопов'язаних між собою показників, які характеризують динаміку народжуваності, смертності, природнього приросту населення, очікувану тривалість життя. В сукупності ці показники забезпечують повноту аналізу демографічного розвитку і дозволяють відстежувати зміни загальної чисельності населення в просторі і часі. При цьому, чим більшим є часовий лаг, протягом якого здійснюється дослідження, тим чіткішим стає тренд деморозвитку та забезпечується об'єктивність аналізу реальністю отриманих результатів.

Наведене на рисунку 1 засвідчує неоднозначність та зміну тенденцій розвитку соціально-демографічного потенціалу міського населення області. Особливо помітні ці зміни простежуються за період з 1989 по 2022 роки. Його характерною ознакою є поступове, спочатку локально-точкове, зниження чисельності населення, а згодом, за винятком малих міст Рахівського району, суцільне зниження темпів приросту міського населення.

Якщо за період з 1979 по 2022 рік чисельність населення малих міст регіону зросла на 1,6%, то протягом 1989–2022рр. його чисельність зменшилася на 14,4% (рис. 2).

Таблиця 1

Чисельність населення малих міст та селищ Закарпатської області за кількістю та щільністю на 01.01.2022, тис. осіб

Райони	Кількість малих міст, СМТ	Чисельність наявного населення (тис. осіб)	Чисельність міського населення (тис. осіб)	Частка міського населення у загальній чисельності, %	Щільність населення, осіб на 1 км.кв.
Берегівський	5	208,4	65,1	30,8	143,42
Мукачівський	5	254,6	34,0	13,4	123,95
Рахівський	4	82,8	36,7	44,3	44,87
Тячівський	6	185,3	44,6	24,1	99,2
Ужгородський	4	255,8	27,2	10,6	108,41
Хустський	4	269,1	54,8	20,4	84,77

Джерело: розроблено авторами

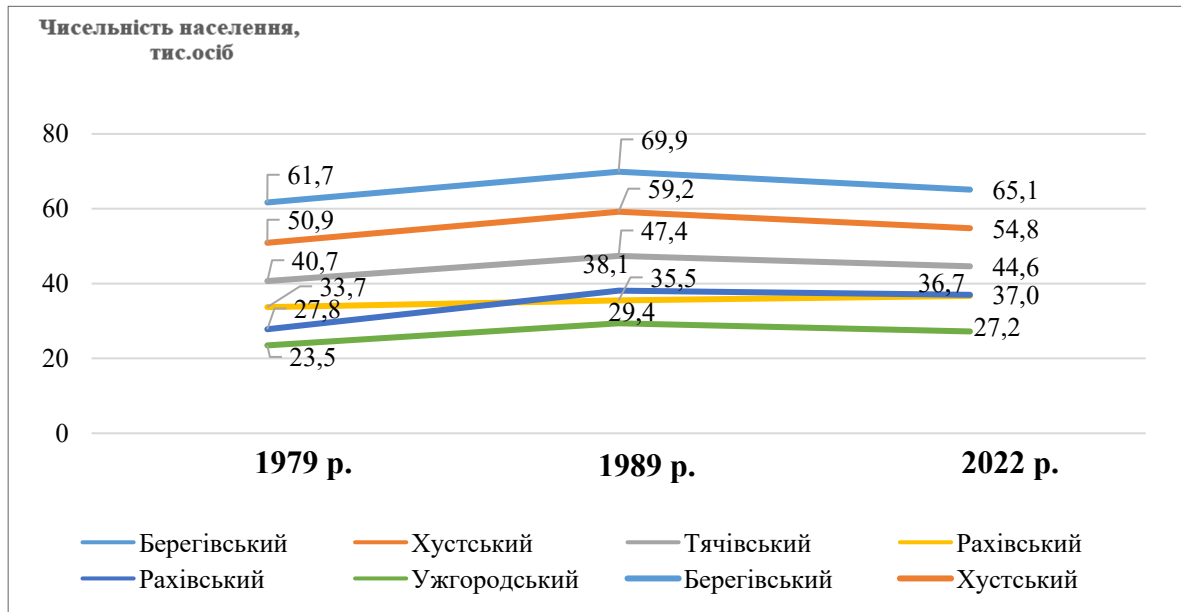

Рис. 1. Динаміка зміни чисельності населення у малих містах і селищах Закарпатської області у 1979–2022 рр.
 Джерело: узагальнено авторами на основі [7]

При цьому ця тенденція має різнонаправлену спрямованість, що свідчить про неможливість уніфікації рецептів щодо формування стратегії і тактики реалізації демографічної політики, необхідність застосування адресного підходу, що враховує ендотажні та екзогенні чинники розвитку населення кожного міського поселення [1, с. 52].

Поточні розрахунки за період з 1989 по 2022 рік показують, що чисельність населення малих міст зменшилася на 14,4%, натомість населення селищ за аналізований період зросло на 3,0%. За аналізований період зменшилася чисельність

міського населення в усіх містах обласного і районного підпорядкування. Не дивлячись на ріст чисельності жителів селищ, посилюється тенденція, яка вказує на наявність негативних ознак у їх демографічному розвитку. Якщо в минулому тут мали місце точкові форми прояву зниження чисельності населення в окремих селищах, то на протязі 1989–2022рр. ця тенденція посилилася. На момент дослідження в 5 селищах (Вілок, Жденієво, Кольчино, Чинадієво, Солотвино), зафіксовано від’ємне сальдо природнього приросту населення, у 4 селищах — поступове зниження

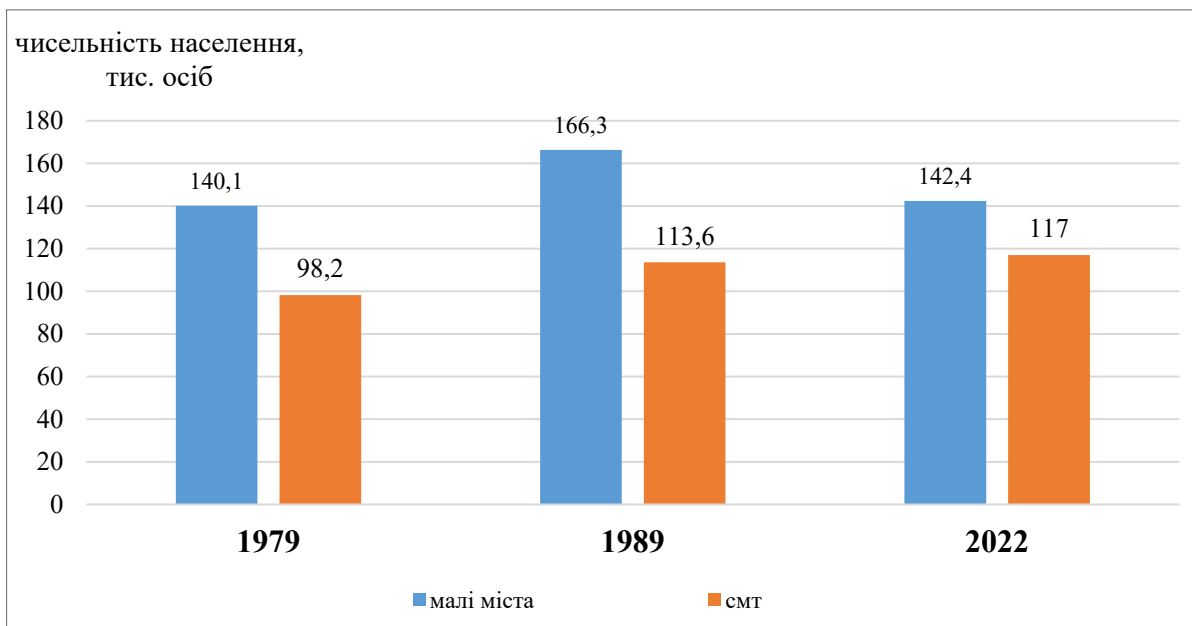

Рис. 2. Зміна динаміки чисельності населення у розрізі малих міст та селищ Закарпаття у 1979–2022 рр.
 Джерело: розроблено авторами на основі [9]

Таблиця 2

Кластеризація малих міських поселень Закарпаття за характером протікання демовідтворювальних процесів

	Кількість суб'єктів кластеру	Характер відтворення населення	Тип відтворення	Перспективи розвитку трудового потенціалу
Кластер 1	6	Високий природний приріст	Розширене	Наявні резерви робочої сили
Кластер 2	7	Нульовий або наближений до нього рівень	Просте	Незначні резерви праці
Кластер 3	15	Скорочення населення	Депопуляція	Скорочення приросту трудових ресурсів

Джерело: авторська розробка

зі стабілізацією на мінімальному рівні (Великий Бичків, Дубове, Тересва, Усть-Чорна, Кобилецька Поляна, Батьово) і лише у 6 селищах зафіксовано незначний ріст природного приросту населення (Великий Березний, Середнє, Буштино, Королево, Ясіня, Вишково). Однак, приріст населення в цій групі смт в цілому не покриває його зменшення в цілому по регіону, внаслідок чого на 01.01.2022 відбулося природне скорочення населення на 5817 осіб [9].

Існуючі просторові відмінності в динаміці природного приросту (скорочення) населення дозволяють здійснити кластерний аналіз, метою якого є ранжування малих міських поселень за характером їх демографічного розвитку, типом відтворення населення та перспективи формування і розвитку соціально-трудоного потенціалу.

Кластеризація малих міст за основними демографічними характеристиками має важливе прикладне значення, для цілей диференціації політики зайнятості, розробки заходів по підвищенню якості і ефективності використання трудового потенціалу, мотивації інноваційної економічної діяльності. Звідси стає очевидним, що вихід малих міських поселень регіону із соціально-економічної кризи на орбіту сталого розвитку варто шукати саме у царині соціально-демографічного розвитку [2]. Це зумовлено тим, що в нинішніх реаліях ефективне функціонування локальних міських господарських систем все більше буде залежати від інноваційної активності носіїв інтелектуального капіталу. У відповідності до цього критерію реалізується стратегія демографічного розвитку у кожному кластері:

Кластер 1 — група селищ Великий Березний, Буштино, Вишково, Королево, Середнє, Ясіня — із самим високим природним приростом населення. Ця група має достатній потенціал для перспективного розвитку підприємницької діяльності, особливо для розвитку сільської промисловості, інноваційна спрямованість якої зумовить потребу у підготовці високоінтелектуальних працівників, забезпечивши тим самим відтворення якісної робочої сили. Розвиток інноваційних сфер прикла-

дання праці є головною передумовою закріплення молоді та уповільнення масштабної трудової міграції. Розвиток сільської промисловості повинен здійснюватися таким чином, щоб територіальні громади, центрами яких є всі селища даного кластеру змогли реалізувати свої локальні переваги у соціально-економічному розвитку, а саме наявні людські ресурси, вільні землі для перспективного розвитку виробництва, забезпеченість водними ресурсами тощо), не допустивши при цьому негативний вплив антропогенної діяльності на екосистему.

Кластер 2 — включає Великий Бичків, Батьово, Виноградово, Дубове, Кобилецьку Поляну, Тересву, Усть-Чорну. Характерною ознакою демографічного відтворення для цієї групи міських поселень є перманентне зниження природного приросту населення зі стабілізацією його на мінімальному або наближеного до нульового рівня. Віднесені до цього кластеру міські поселення в основному забезпечені власними людськими ресурсами, однак при збереженні існуючої тенденції вже у недалекій перспективі стане відчутною локальна напруга у людських ресурсах і гостра потреба переходу до інтенсивних форм її використання з метою самозабезпечення економіки робочою силою. При цьому слід мати на увазі, що в минулому переважна більшість міських поселень, віднесених до другого кластеру, мала добре розвинене промислове виробництво, високоосвічених кваліфікованих працівників, значні інтелектуальні ресурси, задіяння яких у процеси розбудови їх господарства може забезпечити їх вихід на якісно новий рівень. Крім того, перспективним напрямком їх розвитку, який позитивно вплине на демографічний розвиток, може стати стимулювання органічного виробництва, крафтової продукції, традиційних і найбільш перспективних для міста видів діяльності. вкрай важливим завданням є розвиток інтегрованих міжгосподарських структур, що дозволить здійснювати глибоку переробку сільськогосподарської продукції із завершеним циклом виробництва, формувати ланцюги доданої вартості, як джерела їх розвитку. Господарська інтеграція з малими містами, віднесеними до першої

групи, створить синергетичний ефект використання людського потенціалу і сприятиме підвищенню соціальної активності населення, кожного жителя міста, зокрема, формування ринкової свідомості та стандартів поведінки суб'єктів господарювання, адекватних новим економічним умовам, становлення нової системи соціальної взаємодії та ефективного використання людського капіталу [6, с. 61]. Адже цей капітал має емерджентну властивість: капітал колективу, групи населення, нетотожний сумі індивідуальних інтелектуальних капіталів учасників, у процесі взаємодії, кооперації інтелектуальних зусиль працівників з'являються множинні додаткові ефекти. Тому ступенем задіяння цього інструменту у поєднанні з активізацією ринкового руху економічної ефективності — конкуренції (що спонукає індивіда до самовдосконалення, нарощування власного інтелектуального потенціалу) визначаються перспективи виходу вітчизняної економіки на якісно новий рівень [2, с. 51].

При цьому слід мати на увазі, що розвиток традиційних та нових видів господарської діяльності лісового та сільського господарства у цій групі малих міст шляхом запровадження природозберігаючих інноваційних технологій, а також екологічно безпечних видів промислової діяльності, включаючи глибоку переробку місцевих сировинних ресурсів, зміщує вектор демовідтворювального розвитку у площину підвищення якості їх трудового потенціалу. Саме якість людських ресурсів та його ядра — носіїв інтелектуального капіталу, найактивнішої та професійно спроможної компоненти демографічного потенціалу здатний реалізувати модернізаційні перетворення у міській господарській системі.

Третій, кількісно найбільш чисельний кластер, включає 15 малих міст, із яких 3 міста обласного значення (Берегово, Хуст, Чоп) та 6 (Виноградів, Іршава, Перечин, Рахів, Свалява, Тячів) — районного, а також 6 селищ — Вілок, Воловець, Кольчино, Міжгір'я, Солотвино, Чинадієво. Провідною характеристикою демографічного розвитку малих міст, віднесених до третього кластеру, є зростання обсягів і темпів депопуляції населення, зниження народжуваності, висока смертність, значні міграційні втрати населення продуктивного віку та осіб високого професійно-кваліфікаційного рівня, деформація статеві-вікової структури населення. Ці чинники здійснюють вирішальний вплив на

демографічний розвиток малих міських поселень, що в кінцевому результаті призвело до його скорочення. За період з 1989 по 2022 рік чисельність населення, віднесеного до третього кластеру, зменшилася на 15,6%, у т.ч. безпосередньо у самих малих містах на 10,9% та на 4,1% — у селищах. Розмах варіації скорочення населення у цій групі досить суттєвий — від 29,6% у м. Берегово до 1,9% у м. Рахів. На малі міста третього кластеру припадає 27% загального скорочення чисельності населення області.

Несприятлива демографічна ситуація, детермінована скороченням природного приросту населення та інтенсивною міграцією сьогодні повинна розглядатися в якості однієї із головних ускладнюючих чинників соціально-економічного розвитку малих міст, що вимагає внесення серйозних коректив у стратегію розвитку політики народонаселення. При цьому особливу увагу варто приділити створенню належних матеріальних умов для розширеного відтворення якісної робочої сили, а також активізації значущих соціальних мотивів інноваційної економічної діяльності [2]. Реалізація окресленої проблеми вимагає корекції структурних процесів міської економіки в площину стимулювання і підтримки інноваційного типу зайнятості, розширення новітніх сфер прикладання праці, які відкривають простір для здійснення інтелектуальної діяльності. На цьому робиться особливий акцент, оскільки у малих містах за останній період часу відбулася глибока деформація між фіксованим рівнем освіти міських жителів і сферою прикладання праці, внаслідок чого значна частина високоосвічених професійних кадрів сьогодні зайнята у сфері торгівлі та послуг. За умови інноваційного «прицілу» політики зайнятості з боку міських громад ця соціально-демографічна верства населення може розглядатися у якості генератора модернізації міської економіки.

Крім природного руху населення важливим є аналіз демографічної ситуації з точки зору оцінки тенденцій статево-вікової структури міського населення регіону (таблиця 3).

Наведені дані в таблиці 3 вказують на поглиблення розбалансованості статево-вікової структури населення, наслідком чого є неухильне його старіння. За аналізований період зменшилася частка осіб молодшого за працездатний вік з 26,5% до 21,5%, натомість частка осіб старше за працездатний вік з 6,6% до 11,5%.

Таблиця 3

Динаміка вікової структури населення малих міст Закарпаття у 1989–2000, %

Роки	Вікові групи		
	Молодші за працездатний вік	Працездатного віку	Старші за працездатний вік
1989	26,5	66,9	6,6
2000	21,5	67	11,5

Джерело: авторська розробка

Таблиця 4

Порівняльна характеристика структури населення молодшої вікової групи та старшого працездатного віку в розрізі районів Закарпатської області у 1989–2020 рр.

Райони	Міське населення, к-ть осіб		Молодше працездатного віку (0–9 років)				60 років і старше			
	1989	2000	1989	%	2020	%	1989	%	2020	%
Берегівський*	32177	23084	4784	14,9	3023	12,9	8398	21,6	4642	19,8
Мукачівський	11896	11143	2259	19,0	1481	13,3	1326	11,1	2165	19,4
Рахівський	38215	36789	7487	19,6	5737	15,6	4829	12,6	5841	15,9
Тячівський	46238	44739	8539	18,5	6153	13,8	4162	9,0	7778	17,4
Ужгородський	12777	13122	2196	17,2	1488	11,3	1325	10,4	1839	14,0
Хустський**	3850	36247	6637	17,2	5156	14,2	4382	11,4	6553	18,0

Примітки: *Включаючи м. Берегове; ** Включаючи м. Хуст.

Джерело: узагальнено авторами на основі [7]

датний вік зростає із 6,6% у 1989 році до 11,5% у 2000 році. Наведене свідчить про поглиблення процесу демографічного старіння населення. Про невідворотність старіння міського населення свідчать дані, які характеризують співвідношення структури населення, молодше працездатного та осіб старше працездатного віку (таблиця 4).

Дані таблиці 4 переконливо свідчать про погіршення вікової структури населення та збільшення числа осіб старше працездатного віку. Основними причинами демографічного старіння і зумовлене цим процесом зменшення частки ювенальної групи, молодше працездатного віку 0–9 років, є зниження народжуваності та зменшення частки жінок фертильного віку, що унеможливило не тільки розширене відтворення населення, але і просте відтворення населення. Виходячи з наведених даних у таблиці 3, очікується подальше зменшення кількості та частки молодшої вікової групи за одночасного зростання частки осіб, які будуть виходити за межі працездатного віку. З цього можна зробити висновок, що основними викликами демографічного старіння населення для міських громад буде збільшення навантаження на працездатний контингент, сферу публічних фінансів (зокрема пенсійних коштів), локальні ринки праці, заклади системи охорони здоров'я, ріст соціальних послуг, зорієнтованих на літніх людей, витрати пов'язані з покращення житлово-комунальних їх умов проживання, транспортними перевезеннями тощо. Особливо відчутно зростуть соціальні навантаження в малих містах Мукачівського району, де частка осіб молодше працездатного віку зменшилася на 5,7 відсотка, натомість частка осіб старше 60 років зростає на 8,3 відсотка. Аналогічна ситуація склалася в малих містах Тячівського та Хустського районів. Невідворотність старіння зумовлює необхідність адекватної реакції з боку міських органів територіального управління щодо повнішого і ефективнішого використання праці осіб літнього віку як до важливого ресурсу праці, з тим, щоб ефективно використати їх людський капітал. Місь-

кі територіальні громади повинні активніше впливати на секторальний перерозподіл людських ресурсів створюючи умови для вивільнення молодих людей які мають високу кваліфікацію і є носіями інтелектуального капіталу, із сфер виробництва, які не потребують високої кваліфікації, поступово замінюючи їх особами старшого працездатного віку здатних до праці. Йдеться в першу чергу про сферу торгівлі, де зайнята значна частина інтелектуальних кадрів, які повинні сьогодні розглядатися в якості чи не єдиного ресурсу і джерела розвитку інноваційних сфер виробництва міста. Кваліфіковані, високоосвічені молоді люди, що в силу різних причин працюють не за обраною спеціальністю є рушієм розвитку інноваційної модернізації міської економіки. Це вимагає формування механізму перерозподілу робочої сили, стимулювання розвитку інноваційного малого і середнього бізнесу, функціонування якого буде супроводжуватися якісними змінами секторальної структури міської економіки, детермінує розширення нових сфер прикладання праці, зростуть обсяги інтелектуальної діяльності, рівень життя населення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз підводить до висновку що проблема людського розвитку на будь якому таксономічному рівні включаючи і малі міста сьогодні повинна розглядатися як складноструктурований процес, який крім традиційного кількісного підходу до його аналізу повинен враховувати зміни трансформаційного характеру, як основи його конкурентоспроможності, поступове нарощення науково-технічного потенціалу, зростання заінтересованості населення у примноженні власного інтелектуального капіталу, активізація соціальних мотивів інноваційної економічної діяльності, заходи, пов'язані з поліпшенням та подовженням життя людей, ріст їх добробуту. Включення відмічених складових в стратегію людського розвитку може частково компенсувати втрати від депопуляції населення, масштабної трудової міграції, деформації статеві-вікової структури населення,

високої смертності, падіння показників шлюбності та народжуваності.

Аналіз основних тенденцій демографічного розвитку населення малих міст Закарпаття впродовж кількох останніх десятиліть дозволяє зробити висновок про його поступовий рух до сучасного типу відтворення населення. Його специфічною ознакою є циклічний характер демовідтворювальних процесів. Перша фаза демографічного циклу припадає на 1990–2006 роки коли вперше в області було зафіксовано природне скорочення населення. За цей період чисельність міського населення регіону зменшилася із 39,0 відсотка у 1990 році до 37,1 відсотка у 2006 році. Друга фаза охоплює період з 2007 по 2016 рік і характеризується певною ста-

білізацією деморозвитку внаслідок незначного перевищення числа новонароджених над кількістю померлих. Третя фаза бере свій початок з 2017 року і триває по сьогоднішній час і характеризується поступовим зниженням природного приросту міського населення і перехід до простого типу відтворення населення. Головною причиною депопуляції населення є перевищення коефіцієнта смертності над коефіцієнтом народжуваності та масштабна міграція. Циклічний характер деморозвитку малих міст, домінантною ознакою якого є зменшення природного приросту населення, з усією гостротою ставить перед органами муніципальної влади проблему суттєвого покращення якісних характеристик населення.

Література

1. Гоблик В.В., Маркова Е.В. Малі міста Закарпатської області: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Мукачево : РВВ МДУ, 2021. 136 с.
2. Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи: кол. моногр. / Лібанова Е.М. та ін. НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ, 2019. 350 с.
3. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах. НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. Малі міста / відп. ред. Л.Т. Шевчук. Львів, 2013. 284 с.
4. *Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.* / ред. Е.М. Лібанова. К. : Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.
5. Куценко О. Суспільство нерівних. Класовий характер нерівностей у сучасному суспільстві: спроби західної соціології. Харків : Вид-во. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2000. 316 с.
6. Мікловда В.П., Пітюлич М.І., Сембер С.В. Теоретичні підходи до формування механізму економічної координації діяльності об'єднаних територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип 5 (13). С. 59–63.
7. Демографічна ситуація у Закарпатській області у 2020 році: економічна доповідь. *Державна служба статистики України Головне управління статистики у Закарпатській області Відділ аналізу даних демографічної та соціальної статистики*. Ужгород, 2021. 23 с. URL: https://www.uz.ukrstat.gov.ua/catalog/2021/dop_01.pdf (дата звернення: 03.05.2024).
8. Пітюлич М.М. Регіон: соціально-економічні трансформації в умовах децентралізації : монографія. Ужгород : ФОП Сабов А.М., 2024. 234 с.
9. Статистичний щорічник Закарпаття 2022 р. / за заг. ред. Г.Д. Гриник. Ужгород, 2022. 399 с.
10. Bell D. The coming of post-industrial society. NY, 1976. 125 p.
11. Castells M. Communication power. Oxford. New York: Oxford University Press, 2009. 608 p.
12. Heffner K., Czarnecki A. Male i średnie miasta w lokalnych i regionalnych strategiach rozwoju, [w:] K. Heffner, T. Marszał (red.), Problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym. *Biuletyn KPZK PAN*. 220, Warszawa. P. 37–50.
13. Libanova Ea. Quality Instead of Quantity Opportunities of Demographic Crisis. *Osteuropa*. 2010. 60. P. 413–426.
14. Miklovdva V.P., Pityulych M.I., Hoblyk V.V., Pityulych M.M., Keretsman N.I. Socio-Economic Transformations of Small Rural Settlements of Zakarpattia Amidst Decentralisation. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2020. 9. P. 3089–3094.
15. Miklovdva V., Pityulych M., Hoblyk V., Pityulych M. Current Trends in the Demographic Development of the Population of Small Villages in Zakarpattia Region. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series “Economics”*. 2021. 8(3). P. 67–74. doi: [https://doi.org/10.52566/msu-econ.8\(3\).2021.67-74](https://doi.org/10.52566/msu-econ.8(3).2021.67-74).
16. Pityulych M., Sochka K., Makarovych V., Yoltukhovska O., Keretsman N. Sustainable development in poly-ethnic border regions of Ukraine (on the example of Transcarpathia). *3S Web of Conferences*. 2021. Vol. 255. 01052. doi: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125501047>.
17. Pityulych M., Feier A. Rural Tourism: Diversification and Modernisation of Tourist Infrastructure (on the Materials of the Transcarpathian Region). *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series “Economics”*. 2021. 8(4). P. 79–87. doi: [https://doi.org/10.52566/msu-econ.8\(4\).2021.79-87](https://doi.org/10.52566/msu-econ.8(4).2021.79-87).

References

1. Hoblyk, V. V., & Markova, E. V. (2021). Mali mista Zakarpatskoi oblasti: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Small towns of the Transcarpathian region: current state and prospects for development]: monohrafiia. Mukachevo: RVV MDU [in Ukrainian].
2. Libanova, E. M. et al. (2019). Ekonomichna efektyvnist vs sotsialna spravedlyvist: priorytety rozvytku Ukrainy na etapi podolannia kryzy [Economic efficiency vs social justice: development priorities of Ukraine at the stage of overcoming the crisis]: kol. monohr. NAN Ukrainy, Sektsiia suspilnykh i humanitarnykh nauk. Kyiv [in Ukrainian].
3. Karpatskyi rehion: aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku [Carpathian region: modern problems and development prospects]: monohrafiia u 8 tomakh. NAN Ukrainy. Instytut rehionalnykh doslidzhen; nauk. red. V.S. Kravtsiv. Mali mista. (2013). L. T. Shevchuk (Ed.). Lviv [in Ukrainian].
4. Kompleksnyi demografichniy prohoz Ukrainy na period do 2050 r. [Comprehensive demographic forecast of Ukraine for the period until 2050]. (2006). E. M. Libanova (Ed.). K.: Ukrainskyi tsentr sotsialnykh reform [in Ukrainian].
5. Kutsenko, O. (2000). Suspilstvo nerivnykh. Klasovyi kharakter nerivnosti u suchasnomu suspilstvi: sproby zakhidnoi sotsiologii [The class nature of inequalities in modern society: attempts of Western sociology]. Kharkiv. Vyd-vo. Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
6. Miklovda, V. P., Pitiulych, M. I., & Sember, S. V. (2018). Teoretychni pidkhody do formuvannia mekhanizmu ekonomichnoi koordynatsii diialnosti obiednanykh terytorialnykh hromad [Theoretical approaches to the formation of the mechanism of economic coordination of the activities of united territorial communities]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, 5 (13), 59–63 [in Ukrainian].
7. Demografichna sytuatsiia u Zakarpatskii oblasti u 2020 rotsi [The demographic situation in Zakarpattia Oblast in 2020]: ekonomichna dopovid. (2021). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti Viddil analizu danykh demografichnoi ta sotsialnoi statystyky*. Uzhhorod. URL: https://www.uz.ukrstat.gov.ua/catalog/2021/dop_01.pdf [in Ukrainian].
8. Pitiulych, M. M. (2024). Rehion: sotsialno-ekonomichni transformatsii v umovakh detsentralizatsii [Region: socio-economic transformations in conditions of decentralization]: monohrafiia. Uzhhorod: FOP Sabov A. M. [in Ukrainian].
9. Statystychnyi shchorichnyk Zakarpattia 2022 r. [Statistical yearbook of Transcarpathia 2022]. (2022). H. D. Hrynyk (Ed.). Uzhhorod [in Ukrainian].
10. Bell, D. (1976). *The coming of post-industrial society*. NY.
11. Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford. New York: Oxford University Press.
12. Heffner, K., & Czarnecki, A. Małe i średnie miasta w lokalnych i regionalnych strategiach rozwoju, [w:] K. Heffner, T. Marszał (red.), *Problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym. Biuletyn KPZK PAN*. 220, Warszawa, 37–50.
13. Libanova, Ea. (2010). Quality Instead of Quantity Opportunities of Demographic Crisis. *Osteuropa*, 60, 413–426.
14. Miklovda, V. P., Pitiulych, M. I., Hoblyk, V. V., Pityulych, M. M., & Keretsman, N. I. (2020). Socio-Economic Transformations of Small Rural Settlements of Zakarpattia Amidst Decentralisation. *International Journal of Criminology and Sociology*, 9, 3089–3094.
15. Miklovda, V., Pityulych, M., Hoblyk, V., & Pitiulych, M. (2021). Current Trends in the Demographic Development of the Population of Small Villages in Zakarpattia Region. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*, 8(3), 67–74. doi: [https://doi.org/10.52566/msu-econ.8\(3\).2021.67-74](https://doi.org/10.52566/msu-econ.8(3).2021.67-74).
16. Pityulych, M., Sochka, K., Makarovych, V., Yoltukhovska, O., & Keretsman, N. (2021). Sustainable development in polyethnic border regions of Ukraine (on the example of Transcarpathia). *3S Web of Conferences*, 255, 01052. doi: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125501047>.
17. Pityulych, M., & Feier, A. (2021). Rural Tourism: Diversification and Modernisation of Tourist Infrastructure (on the Materials of the Transcarpathian Region). *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*, 8(4), 79–87. doi: [https://doi.org/10.52566/msu-econ.8\(4\).2021.79-87](https://doi.org/10.52566/msu-econ.8(4).2021.79-87).